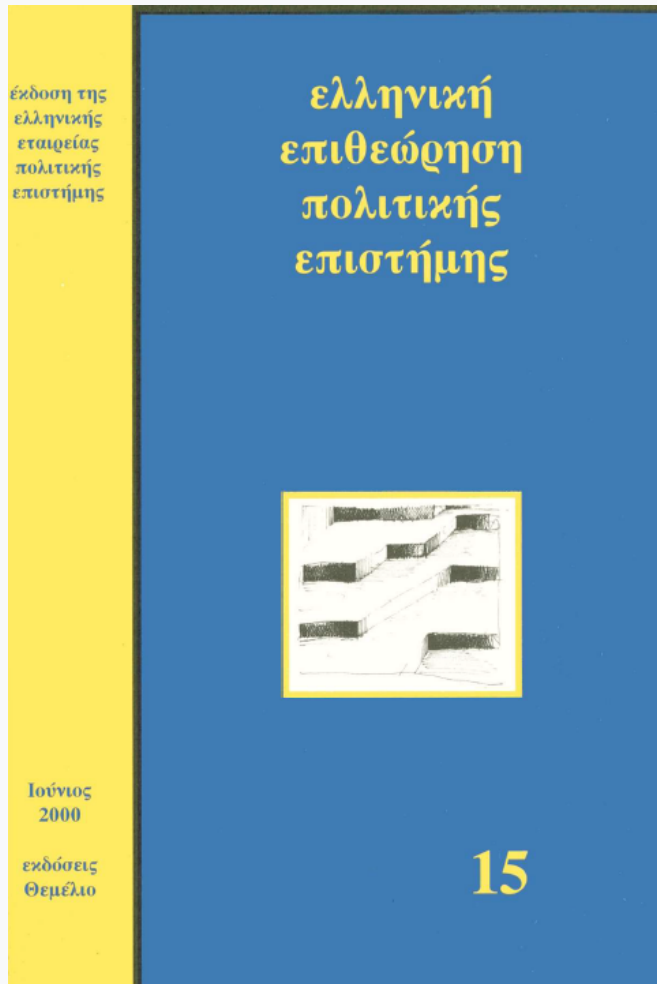

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 15 (2000)

B. Axford - G.K. Browning - R. Huggins - B. Rosamond - J. Turner ., *Politics: An Introduction*, Routledge, Λονδίνο 1997, 532 σελ. A. Heywood , *Politics*, Macmillan, Λονδίνο 1997,431 σελ.

Ηλίας Γεωργαντάς

doi: [10.12681/hpsa.15179](https://doi.org/10.12681/hpsa.15179)

Copyright © 2017, Ηλίας Γεωργαντάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γεωργαντάς Η. (2017). B. Axford - G.K. Browning - R. Huggins - B. Rosamond - J. Turner ., *Politics: An Introduction*, Routledge, Λονδίνο 1997, 532 σελ. A. Heywood , *Politics*, Macmillan, Λονδίνο 1997,431 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 15, 170–176. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15179>

και των πρακτικών του σύγχρονου ατόμου. Χαιρετίζει τον αφανισμό του ετερόνομου, από την οικογένεια και την παράδοση, ατόμου των παρελθουσών κοινωνιών χωρίς διόλου να αναρωτηθεί αν το ετερόνομο άτομο του παρελθόντος αντικαταστάθηκε από ένα πραγματικά αυτόνομο άτομο ή από ένα εγωιστικό άτομο. Συγγέει το φιλοσοφικό και πολιτικό αίτημα της αυτονομίας για ένα άτομο που αυτοκαθορίζεται έξω από τις συμβατικές επιταγές και τους παραδοσιακούς κανόνες με το σύγχρονο άτομο που δεν έχει άλλο προσανατολισμό πάρεξ αυτόν του εγωιστικού μικροσυμφέροντός του. Θεωρεί τη μέχρι ολικού αφανισμού ύφεση των νοοτροπιών της θυσίας, του ιδανικού της αυταπάρνησης, των πρωτείων του χρέους απέναντι στη συλλογικότητα ως αποδείξεις μιας έλλογης διαχείρισης της ηθικής αντί να τις εκλάβει ως αυτό που πράγματι είναι, δηλαδή, εκκένωση του δημόσιου χώρου και δουλική υποταγή σε μια ηδονιστική και υλιστική κουλτούρα, η οποία όχι μόνο δεν οδηγεί σε ένα αυτόνομο άτομο αλλά, αντίθετα, δημιουργεί εξαρτήσεις πρωτοφανέστες μεν, όχι όμως και λιγότερο δεσμευτικές από αυτές του παρελθόντος.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

AXFORD, B. - BROWNING, G.K. - HUGGINS, R. - ROSAMOND, B. - TURNER, J., *Politics: An Introduction*, Routledge, Λονδίνο 1997, 532 σελ.

HEYWOOD, A., *Politics*, Macmillan, Λονδίνο 1997, 431 σελ.

Το 1964, ο Duverger προλογίζει τη γνωστή σε γενιές και γενιές φοιτητών πολιτικής επιστήμης «Εισαγωγή» του λέγοντας: «Ήταν εύκολο να γραφεί μια Εισαγωγή στην Πολιτική τον 18ο αιώνα. Είναι επίσης εύκολο σήμερα στην ΕΣΣΔ. Αντίθετα όμως είναι πολύ δύσκολο στη Δύση του 1964, γιατί είναι δύσκολο να βρεθεί μια θεωρία της πολιτικής, γενική, παραδεκτή απ' όλους, όπως στην εποχή της Εγκυκλοπαιδείας, όπως στον κομμουνιστικό κόσμο. Ένα τέτοιο εγχείρημα, λοιπόν, δεν μπορεί παρά να έχει τον χαρακτήρα προσωπικού δοκιμίου».

Αν και εκ των υστέρων διεφάνη ότι ούτε στην πρώην Σοβιετική Ένωση υπήρχε μια θεωρία πολιτικής που να έχαιρε γενικής απο-

δοχής, γεγονός είναι ότι όσο πιο δύσκολο γίνεται κάτι τόσο περισσότερους λόγους βρίσκει κανείς για να γράψει γι' αυτό. Αλλά και αντίθετα: όταν δημιουργούνται νέοι λόγοι για να γράψει κανείς κάτι, τότε μάλλον αυξάνεται και ο βαθμός δυσκολίας του εγχειρήματος. Με την έννοια αυτή, η πτώση της πάλαι ποτέ ΕΣΣΔ –και του γεωπολιτικού μπλοκ κρατών που εν είδει παρεμβύσματος την προστάτευε από τη Δύση– είναι ένα από τα γεγονότα που καθιστούν πολλές από τις παλιές «εισαγωγές» πολιτικής επιστήμης (και ειδικά τις καλές!) ιστορικά τεκμήρια μιας συγκεκριμένης εποχής (δεν έχω υπόψη μου καμία «Ιστορία των Εισαγωγών στην Πολιτική Επιστήμη», αλλά ως μελλοντικό εγχείρημα σίγουρα είναι μια πρώτης τάξεως ιδέα).

Έχω την εντύπωση πως πολλές από τις ριζικές αλλαγές που σημάδεψαν τη μετά το 1989 εποχή συνδέονται με κάποιο τρόπο με την παρακμή ενός πολύ συγκεκριμένου είδους «Εισαγωγής στην Πολιτική (Επιστήμη)», και ίσως ακόμη και με την παρακμή ενός συγκεκριμένου είδους συγγραφέα εισαγωγών στην πολιτική (επιστήμη). Έως πρόσφατα οι «Εισαγωγές» ήταν και ένα είδος «προσωπικής δήλωσης» ή «προσωπικής ματιάς» του συγγραφέα τους πάνω στο πολιτικό φαινόμενο – τέλος πάντων, κάτι που είχε την προσωπική σφραγίδα του στοχαστή και ίσως εξίσου έντονα τα στοιχεία μιας αναστοχαστικής διάθεσης εκ μέρους του συγγραφέα. Για παράδειγμα, τόσο η «Εισαγωγή» του Duverger όσο και η παλαιότερη του Laski (1931), αλλά κι αυτή των Abendroth και Lenk (1968), δεν κρύβουν την πρόθεση τους να διατυπώσουν ένα συγκεκριμένο επιχείρημα μέσα από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία ανάλυσης. Ιδού ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον πρόλογο στην «Εισαγωγή» των Abendroth και Lenk (παρακαλώ σημειώστε το ακόμη πιο χαρακτηριστικό proniso στο τέλος): «Το βιβλίο τούτο θεωρείται μια εισαγωγή στη μελέτη κι όχι ένα διδακτικό εγχειρίδιο. Οι συμβολές του δηλαδή θέλουν να παρακινήσουν στη μελέτη των παρατεθέντων ξεχωριστών προβλημάτων και σε μια διεξοδική ενασχόληση με τη μέθοδο που εφαρμόζεται επ' αυτών καθώς και με τα γεγονότα που εν προκειμένω παρεμβάλλονται, αλλά όχι βέβαια και να προκαταλάβουν τη διαμόρφωση της κρίσης του αναγνώστη» (δική μου η έμφαση).

Κατά κάποιον τρόπο, πολλές (τουλάχιστον οι αντιπροσωπευτικότερες) από τις παλιές Εισαγωγές κατά βάθος είχαν αξιώσεις Προλεγομένων – ένα είδος τελεολογίας γραμμένης από την ανάπο-

δη. Παράλληλα, ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό του «είδους» ήταν η διάθεση για κριτική προσέγγιση, η οποία συχνά συνιστούσε και μια διακριτή ηθική στάση απέναντι στο κοινωνικό και πολιτικό αντικείμενο. Αυτές όμως οι «Εισαγωγές», ή αν θέλετε αυτά τα Κριτικά Προλεγόμενα, ήταν και μεθοδολογικά δεσμευμένα ως προς τα κανονιστικά περιεχόμενα που τα όριζαν κυρίως διότι η συγγραφή τους αποκτούσε συχνά τον προγραμματικό χαρακτήρα που διέπει ένα μακρόπνοο σχέδιασμα εργασίας.

Χαρακτηριστική εδώ είναι η άποψη των Abendroth και Lenk: «...Μια εκλεκτική παρουσίαση όλων των μέχρι στιγμής υφιστάμενων επιστημονικών αφηγηματικών θέσεων πολύ λίγο θα βοηθούσε κάποιον ο οποίος εισέρχεται στο χώρο της επιστήμης ... [Α]ντίθετα δε, ότι μια μεθοδολογικά και [...] ουσιαστικά ενιαία συνολική παρουσίαση αποτελεί την καλύτερη εμβάθυνση στη μεθοδολογική συζήτηση» (δική μου η έμφαση). Βέβαια εδώ, το υπόροητο επιχείρημα ότι ο μεθοδολογικά συνεπής και ενιαίος χαρακτήρας της ανάπτυξης συνιστά ταυτόχρονα και εχέγγυο αποτελεσματικής παιδαγωγικής τακτικής, εντάσσεται σε μια συγκεκριμένη παιδαγωγική αντίληψη, η οποία, όμως, παρά τον φαινομενικά αυταρχικό και πατερνάλιστικό τόνο της, δεν ήταν ανεξάρτητη από το «υλικό» των παιδαγωγών αυτής της περιόδου.

Οι ανά χείρας Εισαγωγές του Andrew Heywood, του Axford και των υπολοίπων είναι εκπρόσωποι μιας νέας και, κατά τα φαινόμενα, κατισχύουσας αντίληψης περί συγγραφής «Εισαγωγών στην Πολιτική (Επιστήμη)». Καταρχήν, σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν μεθοδολογικό σχέδιασμα μιας μεγάλης (μελλοντικής) εργασίας για το πολιτικό φαινόμενο. Κάλλιστα στα συγγράμματα αυτά η πολιτική επιστήμη ή, αν προτιμάτε, οι πολιτικές επιστήμες δεν είναι ανάγκη να προβιβαστούν στην τάξη των κεφαλαίων γραμμάτων. Με την έννοια που θέτουν το ζήτημα οι Abendroth και Lenk, τα συγγράμματα αυτά είναι περισσότερο *εγχειρίδια* και λιγότερο *Εισαγωγές στη μελέτη*. Άρρητα, πράγμα που μάλλον οφείλεται σε σεβασμό του ακαδημαϊκού πρωτοκόλλου, οι δύο αυτές Εισαγωγές εκκινούν από την εκτίμηση ότι οι Εισαγωγές του προηγούμενου τύπου υπέφεραν από το εξής μειονέκτημα: ότι δηλαδή ήταν εισαγωγές στη σκέψη του χ ή ψ συγγραφέα για το τι είναι πολιτική (επιστήμη) και όχι «ουδέτερες», αποστασιοποιημένες περιγραφές της πολιτικής (επιστήμης). Με την έννοια αυτή, οι εν λόγω Εισαγωγές αποτελούν «εν ψυχρώ» θα λέγαμε καταγραφές των τάσεων,

απόψεων και ρευμάτων που ορίζουν το πεδίο της πολιτικής (επιστήμης) – με τρόπο όμως που προϋποθέτουν ότι *μια τέτοια απεμπλοκή είναι μεθοδολογικά δυνατή και θεμιτή*.

Μη συνταγογραφώντας αλλά καταλογογραφώντας, μη αξιολογώντας αλλά περιγράφοντας, τέλος μη κανοναρχώντας αλλά (αυτο)περιοριζόμενες στο να παρατηρούν το εμπειρικό υλικό τους (ακόμη κι αν αυτό το υλικό συνίσταται σε εκ τεκμηρίου αντιεμπειριστές θεωρητικούς!), οι Εισαγωγές αυτές είναι δηλωτικές μιας στροφής που σημειώνεται στη μεθοδολογία συγγραφής «Εισαγωγών», και η οποία φαίνεται να ορίζεται από δύο ενεργές δυνάμεις: πρώτον, τους εκδότες, και δεύτερον, τους χρήστες αυτών των Εισαγωγών (όπως βέβαια τους αντιλαμβάνεται το σύγχρονο εκδοτικό μάρκετινγκ).

Ξεφυλλίζοντας αυτές τις Εισαγωγές είναι δύσκολο να μη θαυμάσει κανείς την αρτιότητα που χαρακτηρίζει την επιμέλεια τους. Και δεν εννοώ μόνο την τυπογραφική διότι αυτή θεωρείται ως εκ των ων ουκ άνευ. Αναφέρομαι κυρίως στη σχεδιαστική τους αρτιότητα, δεδομένου μάλιστα ότι μόνο ένα μέρος της επιφάνειας της σελίδας καλύπτεται από ρέον κείμενο (εντυπωσιακό είναι το πόσο οι σελίδες των βιβλίων αυτών μοιάζουν με τη διάταξη των σελίδων του διαδικτύου). Έτσι ένα σεβαστό μέρος της επιφάνειας κάθε σελίδας καλύπτεται από «κουτιά εννοιών», «παραθέματα» υπό τη μορφή «δεσμών κειμένου», «σταυροειδείς αναφορές» σε άλλα σημεία του βιβλίου, κουτιά με σύντομα βιογραφικά και φωτογραφίες συγγραφέων και άλλα. Με δυο λόγια η ίδια η υλική μορφή του τελικού προϊόντος εκφράζει και μια εργαλειακότητα στον τρόπο που αντιμετωπίζει και παρουσιάζει το αντικείμενο. Μέσα από τη φυσική τους υλικότητα, αυτές οι Εισαγωγές προβάλλουν αλλά και συνάμα προδιαθέτουν και καλλιεργούν διανοητικές στάσεις απεμπλοκής και ουδετερότητας αναφορικά με τις δεσμεύσεις που παλαιότερα διαπερνούσαν ανάλογα συγγραφικά εγχειρήματα.

Μου είναι δύσκολο να πιστέψω πως το τελικό «προϊόν», όπως αυτό αποτυπώνεται στην τυπωμένη σελίδα, είναι αποτέλεσμα εργασίας του συγγραφέα αποκλειστικά και μόνο. Η πινελιά του ατελιέ του εκδοτικού οίκου είναι πανταχού παρούσα. Στην περίπτωση δε που οι συγγραφείς είναι περισσότεροι του ενός, το έργο του μεταξύ τους συντονισμού λογικά φαντάζομαι ότι αναλαμβάνουν να παίξουν κάποια σχεδιαστικά στερεότυπα που ορίζουν οι εκδοτικοί οίκοι – ότι δηλαδή θα υπάρχουν «κουτιά εννοιών» που θα

μπαίνουν στο περιθώριο και θα πρέπει να μην υπερβαίνουν τις 20 λέξεις κ.ο.κ. Σε κάθε περίπτωση, δυσκολεύομαι να πιστέψω ότι αυτή η σχεδιαστική αντίληψη είναι απότοκο ακαδημαϊκής φαντασίας. Υποθέτω πως τα τμήματα μάρκετινγκ και τα δημιουργικά τμήματα των εκδοτικών οίκων διαμορφώνουν νέους όρους προσφοράς του εμπορεύματος, με στόχο τον έλεγχο μιας μεγάλης και προσοδοφόρας αγοράς επιστημονικών βοηθημάτων. Άρα και στο επίπεδο αυτό, συγκροτούνται μηχανισμοί που προάγουν ακόμη περισσότερο στάσεις διανοητικής απειμπλοκής, αυτή τη φορά μέσα από έναν καταμερισμό της εργασίας που διαπερνά εγκάρσια την έως τώρα αρραγή πνευματικότητα του βιβλίου, αφού και σ' αυτή πια εισχωρούν υποκείμενα που η δράση τους υπερβαίνει την κλασική διάκριση μεταξύ σύλληψης και εκτέλεσης του έργου.

Παράλληλα, η νέα αυτή αντίληψη περί εγχειριδίων οικοδομείται σε σαφή αναφορά με τις ανάγκες (πραγματικές ή αντιλαμβανόμενες) του χρήστη. Οι σχεδιαστικές επιταγές της φιλικότητας και της ευχρηστίας διαπερνούν τις Εισαγωγές αυτές σε όλη τους την έκταση. Το κείμενο δεν δομείται κάθετα και ανοδικά (όπως ένα επαγωγικό επιχείρημα), αλλά οριζόντια και παραθετικά προτιμώντας μια καλειδοσκοπική αποτύπωση του επιστημονικού πεδίου. Για κάθε όρο ή έννοια, για την οποία υπάρχει έστω και η παραμικρή υπόνοια ότι θα καθηλώσει τον χρήστη σε κατάσταση αμηχανίας, παρέχεται στο περιθώριο επεξηγηματικό «κουτάκι» επιτρέποντάς του να συνεχίσει την ανάγνωση «απερίσπαστος» από άσκοπες βόλτες στο τμήμα λεξικών και αναφορών της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης (επίσης και στις δύο Εισαγωγές στο τέλος υπάρχει ένα επαρκές γλωσσάριο όρων). Όταν γίνεται αναφορά στο έργο ή στη σκέψη κάποιου στοχαστή, παρέχονται και οι βιογραφικές πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την καταχώρισή του στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο που τον περιβάλλει.

Αυτό που χαρακτηρίζει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο αυτές τις νέου τύπου Εισαγωγές είναι ότι τίποτε δεν θεωρείται αυτονόητο για τον υποψήφιο χρήστη τους. Ισορροπώντας επιδέξια ανάμεσα σε μια θεμιτή παιδαγωγική του τύπου «σε-παίρνω-από-το-χέρι» και τον κίνδυνο να πατρωνάρουν διδακτικά τον αναγνώστη, οι Εισαγωγές αυτές τελικά καταφέρνουν (ίσως καλύτερα αυτή του Heywood) να αναδείξουν τα θετικά περιεχόμενα που μπορεί να έχει ένα αίτημα εκδημοκρατισμού της γνώσης. Κατανοώντας ότι τέτοιου τύπου αιτήματα αναφέρονται κυρίως στους διαύλους πρό-

σβασης στη γνώση κι όχι στη γνώση αυτή καθεαυτή, οι συγγραφείς των Εισαγωγών αυτών γράφουν πολιτική επιστήμη με πεζά στοιχεία χωρίς όμως να μπορούν να τους καταλογίστουν κατηγορίες εκχυδαϊσμού και εκλαϊκευσης του επιστημονικού αντικειμένου. Εδώ το αντικείμενο δεν απλουστεύεται, απλώς καθίσταται πιο προσιτό, πράγμα που κυρίως οφείλεται στο ότι τα βοηθήματα αυτά δεν είναι τόσο «εισαγωγές στη σκέψη του συγγραφέα τους», αλλά περισσότερο μηχανισμοί προϋδεασμού υποψήφιων πολιτικών επιστημόνων.

Ως μηχανισμοί διευκόλυνσης της πρόσβασης στο αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης, οι Εισαγωγές αυτές υποχρεώνονται να υιοθετήσουν στρατηγικές «μηδενικής βάσης» στην προσπάθειά τους να προσεταιριστούν τον υποψήφιο αναγνώστη και να αποσπάσουν τη συνεργασία του. Κάτι τέτοιο, σε μια ιστορική περίοδο συρρίκνωσης ή/και απαξίωσης της πολιτικής, είναι αναγκαίο και απαραίτητο. Αυτό οφείλεται κυρίως στην υποχώρηση των προϋποτιθέμενων αξιακών σχημάτων, σε σημείο μάλιστα που να ελαχιστοποιούνται πια οι κοινές εκείνες προκείμενες που πριν από λίγα χρόνια εξασφάλιζαν μια κοινωνικά αποτελεσματική αναφορά στο αυτονόητο.

Μέσα σε ένα τέτοιο λοιπόν πλαίσιο, λογικό είναι να μεταβάλλεται και το ύφος των Εισαγωγών αυτών. Αποκτούν –πράγμα που επιβεβαιώνουν και οι ανά χείρας Εισαγωγές– περισσότερο χαρακτήρα διδακτικών εγχειριδίων, και μάλιστα σε βαθμό τέτοιο που τις κάνει να μοιάζουν περισσότερο με σχολικού τύπου βιβλία προετοιμασίας για την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο παρά με τα κλασικά πανεπιστημιακά συγγράμματα. Η «κάθοδος» αυτή προς τις χαμηλότερες βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος δεν συνιστά κατ' ανάγκη και υποβάθμιση του έργου που επιτελεί η πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Έως σχετικά πρόσφατα ο λεγόμενος «δημόσιος» χαρακτήρας του πανεπιστημίου συνοδευόταν από ένα καθεστώς επιλογής υποψηφίων που εμπεριείχε και ισχυρά στοιχεία κοινωνικής επιλογής με αποτέλεσμα ένα θεσμικό (και άρα νομιμοποιούμενο) καθεστώς κοινωνικών διακρίσεων. Με άλλα λόγια, ο «δημόσιος» χαρακτήρας του πανεπιστημίου δεν συνοδευόταν από αντίστοιχες κοινωνικά δημοκρατικές δομές πρόσβασης που να υλοποιούν στην πράξη τις αξίες και τα περιεχόμενα που επικαλείται η ιδέα του «δημόσιου» πανεπιστημίου.

Αν οι Εισαγωγές αυτές εκφράζουν κάτι καινούργιο, αυτό κυ-

ρίως έγκειται στην έμπρακτη αλλά και έγκαιρη αναγνώριση των παιδαγωγικών προκλήσεων που θέτει η διεύρυνση της πρόσβασης στη γνώση. Όντως, θα ήταν άλλωστε υποκριτικό να το αρνηθούμε, οι ανά χείρας Εισαγωγές κάνουν συγκεκριμένες, παιδαγωγικού όμως πάντα χαρακτήρα, παραχωρήσεις στους υποψήφιους χρήστες τους. Όμως αυτό δεν είναι και κολάσιμο. Αντιθέτως, αυτή η πράξη «καθόδου» προς τις ανάγκες του χρήστη εντάσσεται κάλλιστα σε μια λογική συντονισμού και σύγκλισης των επιπέδων οργάνωσης της παρεχόμενης γνώσης, και μάλιστα υπό συνθήκες που τείνουν να υλοποιήσουν αποτελεσματικότερα το αίτημα του δημόσιου πανεπιστημίου με παράλληλη διασφάλιση των αιτημάτων εκδημοκρατισμού. Ως τέτοιο λοιπόν το γεγονός της έκδοσης παρόμοιων Εισαγωγών έχει μια ολότελα δική του πολιτική σημασία, η οποία μάλιστα φαίνεται να διαθέτει την ικανότητα να διαπερνά τις κοινωνικές εξελίξεις χωρίς να υποχρεώνεται σε μεγαλόστομες διακηρύξεις.

ΗΑΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΑΝΤΑΣ

BENJAMIN CONSTANT, *Περί ελευθερίας και ελευθεριών*, ελληνική μετάφραση Ελ. Κόλια - Τ. Δαρβέρης, επιμέλεια Φ. Παιονίδης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000.

Στον καλαισθητο αυτόν τόμο φιλοξενούνται σε σοβαρή και επιμελημένη μετάφραση δύο δοκίμια του Μπενζαμέν Κονσταν. Το πρώτο από τα δύο κείμενα αναφέρεται στην ομιλία του τελευταίου στην εκπαιδευτική εταιρεία του Παρισιού Athenée Royal το 1819, με τίτλο «Η ελευθερία των αρχαίων εν συγκρίσει προς εκείνη των νεοτέρων». Το δεύτερο αποτελείται από τα πέντε τελευταία κεφάλαια των «Αρχών της Πολιτικής». Το κείμενο συνοδεύεται επίσης από τον Πρόλογο του επιμελητή της έκδοσης Φ. Παιονίδη καθώς και από Εισαγωγή του καθηγητή Π. Κιτρομηλίδη με επεξηγηματικά σχόλια των μεταφραστών και χρονολόγιο που συνέταξε η Ελ. Κόλια.

Αφετηρία των κριτικών μας παρατηρήσεων αποτελεί μια απλοϊκή σύλληψη της σκέψης του Κονσταν ακόμα και από εκείνους που θεωρούνται θαυμαστές του και πιστεύουν ότι ο πολιτικός του φι-